

ABDUQODIROV Jasurbek Jonyigit o'g'li
*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi,
 Islom tarixi va manbashunosligi IRCICA
 kafedrası o'qituvchisi
 abduqodirovjasur007@gmail.com*

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA MOVAROUNNAHR AHOLISINING IJTIMOIIY- MADANIY HAYOTIDA ZIYORATGOHLARNING ANAMIYATI VA ZIYORAT AN'ANALARI

ЗНАЧЕНИЕ СВЯТЫХ МЕСТ И ТРАДИЦИИ ПАЛОМНИЧЕСТВА В СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ МАВАРАННАХРА В ЭПОХУ АМИРА ТЕМУРА И ТИМУРИДОВ

THE SIGNIFICANCE OF HOLY PLACES AND PILGRIMAGE TRADITIONS IN THE SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF THE POPULATION OF MAWARANNAHR IN THE ERA OF AMIR TEMUR AND THE TIMURIDS

Annotatsiya: XIV asrda Movarounnahrda Amir Temurning markazlashgan hokimiyatga asos solishi natijasida yuzaga kelgan siyosiy barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyot ilm-fan va madaniyat, jumladan, diniy ilmlar rivoji bilan birgalikda ziyoratchilik an'anasining ham yanada keng yoyilishiga sabab bo'ldi. Temuriy hukmdorlar buyuk ulamolar va mashoyixlarga katta hurmat bilan munosabatda bo'lib, ularning qabrlari boshida mahobatli maqbaralar bunyod etdilar. Shuningdek, bir qancha mashhur avliyolaru ulamolar hamda ustozlarining maqbaralarini qurishga amr etdilar va shu bilan birga ularning qabrlarini ziyorat qilishni kanda qilmadilar. Hatto, Amir Temur tashabbusi bilan islom olami namoyandalari, sahobalar, avliyolarga bo'lgan hurmat ma'nosida ramziy qabrlar ham tashkil etdilar.

Kalit so'zlar: Amir Temur, ziyorat, ziyoratgoh, Movarounnahr, maqbaralar, tadqiqotlar, ziyorat an'analari, masjid, ziyoratnoma, mozorlar.

Аннотация: В XIV веке в Мавераннахре политическая стабильность и экономическое

развитие, возникшие в результате основания Амиром Тимуром централизованной власти, способствовали наряду с развитием науки, культуры и религиозных знаний также и дальнейшему распространению традиции паломничества. Тимуридские правители относились с большим уважением к великим улемам и машаихам и воздвигли над их могилами величественные мавзолеи. Также они приказали построить мавзолеи для ряда известных авлия, улемов и своих наставников, и вместе с тем сами регулярно совершали паломничество к их могилам. Более того, по инициативе Амира Тимура, в знак уважения к представителям исламского мира, сахабам и авлия, были созданы также и символические захоронения.

Ключевые слова: Амир Темур, паломничество, святые места, Мавараннахр, мавзолеи, исследования, традиции паломничества, мечеть, зияратнама, кладбища.

Annotation: In the 14th century in Movarounnahr, the political stability and economic progress resulting from Amir Timur's establishment of centralized power led to the further spread of the pilgrimage tradition, alongside the development of science, culture, and religious studies. Timurid rulers treated great scholars and Sufi masters with great respect and built magnificent mausoleums over their graves. Furthermore, they ordered the construction of mausoleums for several famous saints, scholars, and their own teachers, and they themselves regularly made pilgrimages to their tombs. Moreover, at the initiative of Amir Timur, symbolic tombs were also established as a sign of respect for figures of the Islamic world, the Companions of the Prophet, and saints.

Keywords: Amir Temur, pilgrimage, shrines, Mawarannahr, mausoleums, research, pilgrimage traditions, mosque, ziyaratnama, cemeteries.

KIRISH

O'z davrida islom sivilizatsiyasining yirik markazlaridan bo'lgan Movarounnahr o'lkasidan ko'plab diniy va dunyoviy ilmlar olimlari, tasavvuf shayxlari va boshqa ulug' shaxslar yetishib chiqqan bo'lib, ularning so'nggi orom topgan makonlari keyingi avlodlar tomonidan ziyorat qilinadigan maskanlarga aylantirilgan. Islom olamiga minglab ulamolar hadya etgan muqaddas zaminimiz yuzlab ziyoratgohlar va qadamjolar o'lkasi sifatida ham mashhurdir [1:2]

“Ziyorat” so'zi – arabcha زيارة – “tashrif buyurish”, muqaddas joylarni, jumladan, payg'ambarlar, sufiy va avliyolar, ulug'vor shaxslarni qadamjo va qabrlarini ziyorat qilish ma'nolarida kelib, diniy muhitda qad ko'targan

maqbara va madrasalar, masjidlar ziyoratlarini ham o'z ichiga qamrab oladi [7:31].

“Ziyoratgoh” (arabch-forscha - زيارۃ گاه) – aziz avliyolar, maqbaralar va qadamjolar kabi mo'tabar maskanlarni ziyorat qiladigan joy ma'nosida tushiniladi [17: 14].

Islom tarixining dastlabki davrlarida “ziyosat” so'zi haj (الحج) va umra (العمرة) amallarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan. Keyinchalik u nafaqat haj va umra amali, balki musulmonlar hamda dunyoning turli joylaridan kelgan sayyohlarni o'ziga jalb qiladigan diqqatga sazovor joylarga tashrif buyurishni ham o'z ichiga qamrab oldi. Shu orqali turizmning yangi tarmog'i, “ziyosat turizmi” tushunchasi paydo bo'la boshladi va hozirgi kunda turizmning ushbu tarmog'i dunyoning aksariyat musulmon mamlakatlarida o'sib, global iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda.

USLUBLAR

Tadqiqotni yoritish jarayonida va uning metodologik asosi hamda konsepsiyasini ishlab chiqishda zamonaviy tarixiy tadqiqot usullari asos qilib olindi. Jumladan, tarixiylik, tadrijiylik, haqqoniylik, xolislik va ilmiylik tamoyillari asosida yondashildi. Turli manbalar, ma'lumotlarni muomalaga kiritish jarayonida ular ham qiyosiy tahlil etish asosida umumlashtirildi.

NATIJALAR

Markaziy Osiyo tarixida ziyoratga bag'ishlab yozilgan ilk ziyoratnoma asar, Muin al-Fuqaroning (XIV asr oxiri – XV asr o'rtalari) “Tarixi Mullozoda” asari hisoblanadi. Muin ul-fuqaroning ushbu asaridan keyin Movarounnahr va Xurosondagi ulug' va mashhur kishilarning qabrlari to'g'risidagi ma'lumotlarni ham o'z ichiga oluvchi Davlatshoh Samarqandiyning (840/1436–900/1495) “Tazkirat ush-shuaro”, Fazlulloh ibn Ro'zbehonning (850/1457–927/1520) “Mehmonnomai Buxoro”, Som Mirzo Safaviyning (923/1517–974/1566) “Tuhfai Somiy”, Hasanbek Rumluning (937/1530–985/1577) “Ahsan ut-tavorix” va Abu Tohirxoja Samarqandiyning (vaf. 1291/1874) “Samariya”, shuningdek, buyuk va mashhur shaxslar, jumladan, hukmdorlar yoki ulamolar va mashoyixlar qabrlariga bag'ishlangan, ya'ni ziyoratchilarga mo'ljallangan Mirzo Sodiq Munshiy Jondoriyning (1171/1758– 1235/1820) “Daxmai shohon”, Hakim

Nuratoiyning “Ismhoi buzurgoni Buxoroi sharif” (1318/1900) va Nosiriddin To'ra Buxoriyning “Tuhfat uz-zoyirin” (1324/1906) asarlari yaratilgan bo'lsa-da, Markaziy Osiyoda islomiy ziyoratning o'ziga xos kodeksini yaratgan “Tarixi Mullozoda” ziyoratnoma yo'sinida yaratilgan ko'pchilik asarlar uchun o'ziga xos namuna bo'lib qoldi [1:17].

Mirzo Muhammad Haydar “Tarixi Rashidi” asarida Movarounnahrda mo'g'il xonlaridan keyingi qayta yuksalish Amir Temurning siyosiy maydonga kirishi bilan yangi bosqichga ko'tarilganligini ta'kidlaydi [11: 50]. Temuriy hukmdorlar buyuk ulamolar va mashoyixlarga katta hurmat bilan munosabatda bo'lib, ularning qabrlari boshida mahobatli maqbaralar bunyod etdilar. Shuningdek, bir qancha mashhur avliyolar ulamolar hamda ustozlarining maqbaralarini qurishga amr etgan va shuning bilan ularning qabrlarini ziyorat qilishni kanda qilmaganlar.

Yozuvchi Vladimir Cherevanskiy (1836-1914) “Amir Temur” nomli asarida “Sohibqiron nafaqat Movarounnahr diyoridagi ziyoratgohlar, balki, mamlakatning boshqa sarhadlaridagi qadamjolar, jumladan, Mashhad va Isfahondagi aziz avliyolar qabrlarini ziyorat qilishni ham ahd qiladi” deb keltiradi [18:39].

Muqaddas va buyuk kishilar mozorini ziyorat qilish Amir Temurning odatiga aylangan edi. Tantanavorroq vaziyatlarda Amir Temur ularning qabri qoshida Qur'on oyatlarini o'qir, bu o'sha davrada bo'lib turgan behisob mo'minlarning ko'ngilchanlik bilan ko'z yosh to'kishiga sabab bo'lar edi.

Amir Temur 1390-1391 yillar To'xtamishga qarshi qo'shin tortganda, qish faslida Xo'jandga borib shayx Muslihiddin Xo'jandiy [6:48] maqbarasini ziyorat qilgan va 10 dinor nazru niyoz bergan. Sharofiddin Aliy Yazdiy o'zining “Zafarnoma” asarida 1399-yil, 11-sentabrdan Keshdan Balxga yo'lga chiqqan Amir Temur bir qancha termizlik allomalar, Hakim Termiziy hamda Shayx Abu Bakr Varroq qabrlarini ziyorat qilganini keltiradi [14: 36].

Ushbu manbalarda berilgan ma'lumotlarga ko'ra, ziyorat turizmi masalasi bugungi kunda aholimiz uchun yangilik emas, balki azaldan yurtimizda bu kabi an'analar davom etib kelganligini Amir Temur va Temuriylar davri misolida ko'rish mumkin. Ikkinchidan, Amir Temur oliy hukmdor sifatida bevosita ushbu ishlarda ishtirok etishi, jamiyatda ulug'lar mozori va ularga atab quriladigan maqbaralar o o'sha davr

uchun muhim ekanligini ko'rsatadi.

Amir Temur chet el fuqarolari, jumladan, elchilarga ham shaharning go'zal maskanlari va muqaddas joylarini ziyorat qilishlariga ham imkon hozirlagan. Jumaldan, Rui Gonsales de Klavixoning kundaligida shunday deyiladi: "...30-oktabr elchilar shaharni ziyorat qilish, muqaddas joylarni, cherkovni ziyorat qilish va boshqa diqqatga sazovor joylarni ko'rish istagini imperatorga (Amir Temur) ma'lum qildilar. Amir Temur ular istagan barcha joylarni ko'rsatishni buyurdi [12: 47]." Bu esa Amir Temurning turli din vakillari bilan bo'lgan munosabatlarda diniy bag'rikenglik asosida munosabatda bo'lganini ko'rsatadi. Fransuz tarixchisi Jan Pol Ru (1925-2009) o'z asarida [5:386] Amir Temur Mordindagi sharqiy xristianlarning muqaddas qadamjolari sanaladigan avliyo Iona va avliyo Sergey qabrlarining tashlandiq ekanligi hamda bir paytlar ularning yonida qurilgan cherkovning vayrona ahvolda ekanligini ko'rgach, ushbu maskanni obod qilish uchun o'z hisobidan mablag' ajratib, vayrona va tashlandiq bo'lib qolgan cherkovni qayta tiklashga buyruq berganligiga alohida urg'u beradi [9: 23].

MUNOZARA

1973-yil Prinseton Universitetida doktorlik ishini himoya qilgan, Markaziy Osiyo tarixi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan tarixchi R.D.Makchesneyning "Markaziy Osiyoda vaqf: musulmonlar ziyoratgohlari tarixida to'rt yuz yil, 1480-1889" (Waqf in Central Asia: Four Hundred years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889) nomli asarida qadimdan aholi orasida mashhur bo'lgan ziyoratgohlar va ushbu maskanlarda musulmonlar tomonidan bajariladigan ziyoratga xos marosimlar Markaziy Osiyoda aynan Amir Temur va Temuriylar davrida "qayta tirilganligi" hamda ziyoratgohlarga bo'lgan e'tibor yanada shakllanaverganligini keltiradi [13:88].

Tadqiqot natijasida shunisi ayon bo'ldiki, bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan ziyoratdagi ba'zi bid'at amallarni bartaraf qilish o'sha davr ulamolari uchun ham muhim hisoblangan. Ya'ni, ziyoratgohlarga borish haqida gap ketganda ziyorat amalini to'g'ri shakllarini tashkil etish dolzarb hisoblangan.

O'sha davr ulamolari tomonidan amalga oshirilgan ziyorat amaliyotini tartibga solish ishlari haqidagi dalillarni ko'plab manbalardan topish mumkin. Masalan, ko'plab asarlarda

ziyoratgohlarga tashrif buyurishning joizligi va to'g'ri xatti-harakatlar haqida batafsil tavsiyalar berilgan. Misol sifatida, XV asr oxirlarida yashagan faqih Fazlulloh ibn Ro'zbexon (1457-1521) tomonidan yozilgan, XV asr ikkinchi yarmi va XVI asr boshlari Movarounnahr tarixi haqida bayon qiluvchi "Mehmonnomayi Buxoro" asarini keltirish mumkin. Fazlulloh ibn Ro'zbexon ziyorat amaliyoti haqida uzoq va batafsil bahs qiladi, qabrlarga ziyorat maqsadida tashrif buyurishni payg'ambarlik an'anasi sifatida tasdiqlagan holda Markaziy Osiyodagi ziyorat urf-odatlarini bid'at va taqiqlangan amaliyotlar bilan to'la deb ta'kidlaydi [15: 55]. Unga ko'ra bid'atning ba'zi misollariga quyidagilar kiradi: kishining tanasiga ziyorat joyidagi changdan surtishi, qabrni o'pish va ziyoratgoh atrofida aylanish yokida tavof qilish [3: 333-4].

Ziyoratgohlar bo'yicha ko'plab asarlarda ziyorat vafot etish haqida mulohaza yuritish va eng muhimi, qabr va oxiratda marhum yoki marhumaning azob-uqubatlari yengillashtirish uchun marosimlarni o'tkazish imkoniyati ekanligini ziyoratchiga tez-tez eslatib turgan. Ammo, Temuriylar davridagi ziyorat amaliyotini deyarli bunday tarzda jarayon emas deyishimiz mumkin. Masalan, ziyoratga kelgan ziyoratchilarda ko'tarinki hatti-harakatlar, ziyoratgohlarda sayr qilish va umumiy yengillik hissi mavjud bo'lgan. Xususan, har kuni ziyoratgoh (mazor) dagi fuqaro va masokinga osh tarqatilib, ziyoratgoh har doim Qur'on tilovat qiluvchi odamlar bilan to'lgan va u yerda har doim nur va yorug'lik (ravnaq) mavjud bo'lgan [17:158]. Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma" asarida shunday deyiladi: "Baxtiyor hazrat (Amir Temur) O'trordan barcha zafar shiorlarli sultonlarni sarosimakorli Boboning (sulton) ketidan yubordi. O'zi Xoja Ahmad Yassaviyning Tangri uni rahmat qilsin, nur bilan to'la mozorlarini ziyorat qilish uchun Turkistonga qarab oftobdek yarqirab turga bayroqni ko'tardi. U mamlakatning havosi g'ayratli, qutli asar mavkabning g'uboridan xushbo'y (va) mushkli bo'lgach, ul hazrat piri turkning munavvar qabri tomon oshiqib (uni) ziyorat qildi va u jannatnishon ostonaga juda sadaqa hamda nazrlar berdi. Buyuk Amir Temur ko'ragonning yangiliklaridan bo'lgan mozor¹ boshidagi qozonni uch yuz qo'y bilan to'lg'izib, ixlos sufrasiga qo'ydi hamda ochlarni

¹ Bu yerda Amir Temur tarafidan Xoja Ahmad Yassaviyning mozoriga qurilgan muhtasham masjid haqida so'z bormoqda. Temur Turkiston atrofidagi yerlarni shu mozorga vaqf qilib bergan edi. Qarang: O'sha asar. – B. 409.

to'yg'azdi" [19:311].

O'sha davr ziyorat an'alaridan keltirilgan misollarni, Markaziy Osiyo tarixida ziyoratga bag'ishlab yozilgan ilk ziyoratnoma asar, Muin al-Fuqaroning "Tarixi Mullozoda" asarida ham ko'rish mumkin. Muallif Buxoro ziyoratgohlariga tashrif buyurgan ziyoratchi uchun ehtimoliy marosimlarning yana bir ketma-ketligini beradi, bu esa ziyorat paytida sadaqa berishga alohida e'tibor qaratadi.

Shundan so'ng ziyoratchi maqbara yoki qabr joylashgan hududiga kirishi kerak [8:12]. Ushbu ketma-ketlik xayr-ehson qilish haqida eslatib o'tish bilan bir qatorda, marhum/marhumaga kamroq e'tibor qaratilgan va unga maxsus salom berishni o'z ichiga olmaydi. Aksincha, asosiy e'tibor ziyoratchiga va ushbu marosim harakati uchun Xudodan yaxshilik so'rashga qaratilgan. Ushbu marosim tajribasida ziyoratgoh va uning avliyosi ushbu maskandagi muqaddaslik darajasini kuchaytiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi yoki J.Z. Smitning ta'biri bilan aytganda, u yer ziyoratchi o'zining ehtiyojlarini yanada yaxshiroq eshitishtirish uchun Yaratganga yanada yaqinroq his qilishi yuz beradigan joy deb qaraladi.

Bularning barchasi o'sha davr musulmonlari uchun umumiy bo'lgan marosimlar bo'lib, ziyoratdan tashqari ularning hayotida ibodatning boshqa jihatlarida ham uchrashi mumkin edi. Ushbu marosimlarning qulayligi va umumiyligi, Temuriylar shaharlarining tabiiy landshaftida ziyoratgohlarning ko'pligi bilan bir qatorda, o'rta asrda Xuroson va Movarounnahr musulmonlari hayotida ziyoratning keng tarqalganligini ko'rsatadi. Ushbu omillar buni ziyorat marosimi ushbu ziyoratchilar uchun odat tusiga kirgan kunning tabiiy bir qismiga aylantirdi. Ziyoratni amalga oshirishda katta tayyorgarlik ko'rish shart emas edi, chunki ular ziyorat uchun zarur bo'lgan duolar va amaliyotlarning ko'p qismini allaqachon bilganlar [15: 78].

Qizig'i shundaki, Maria Subtelning 1979-yil himoya qilingan "Temuriylar sulolasi hukmdori Husayn Bayqaro saroyidagi she'riy guruh va uning siyosiy ahamiyati" nomli doktorlik ishida Temuriylar davri, mo'g'ullarning shiddatli bosqinlari va vayronagarchilik oqibatlariga qaramay bu davr katta madaniy, badiiy va me'moriy jihatdan gullab-yashnagan davrlardan biri bo'lganligi keltiriladi [10: 149]."

Maqbaralarni ziyorat qilish bilan bog'liq faoliyat Temuriylar jamiyatining turli qatlamlari: siyosiy hukmdorlar, diniy elita (ulamo), so'fiylar va

keng ziyoratchilar va turli ziyoratgohlarga e'tiqod qiluvchilar motivlarining kesishganligini ko'rish imkonini beradi. Guruhlar ziyoratgohlardagi marosim amaliyoti chegaralarini ham ajratdilar, ham kelishib oldilar, bu esa yorqin diniy an'ananing paydo bo'lishiga olib keldi [15: 19].

Ziyorat an'analari Amir Temurdan keyin ham davom etgan. Markaziy Osiyo tarixi, xususan, Temuriylar davri tadqiqotchisi, amerikalik professor Beatris Manz Shoxruh Mirzo hukmronligi davrida qabrlarni ziyorat qilish bo'yicha yo'l-yo'riqlardan eng keng foydalangan va Xurosondagi hokimiyat, siyosat va din asarida mavzuga oid ikkita bobni taqdim etgan [15:24]. Biroq u manbalarning tugallanmaganligi, ziyoratgohlarning temuriylar diniy amaliyotidagi o'rnini chuqur o'rganish lozimligini ta'kidlaydi. Darhaqiqat, yana bir amerikalik tadqiqotchilar Meri hamda Grabarlar ham Temuriylar davri ziyoratgohlari va ular bilan bog'liq marosimlarni muayyan kontekstlarda chuqurroq o'rganishga chaqirdilar [4:12].

Professor Beatris Manzning yuqoridagi ta'kidlari shuni ko'rsatadiki, Amir Temur vafotidan so'ng, hokimiyat markazi Xurosonga, ya'ni Hirot shahriga ko'chgandan keyin ham bu yerda ziyorat an'analari davom ettirilgan. Xususan, Abdurazzoq Samarqandiyning "Matlai sa'dayn va majmai bahrayn" ("Ikki saodatli yulduzning chiqish va ikki dengizning qo'shilish joyi") nomli asarida Shoxruh Mirzoning Samarqandga kelganida o'z otasi bo'lmish Amir Temurning va boshqa tabarruk zotlar qabrlarini ziyorat qilganligi keltiriladi². Shuningdek, ushbu asarda 30ga yaqin joyda Shoxruh Mirzoning doimiy odati bo'yicha har bir shahar va mamlakatda mashoyix va akobirlar maqbaralarini ziyorat qilganligi ta'kidlanadi.

XULOSA

Umuman olganda, Movarounnahr hududida ziyorat an'analari qadimdan shakllanib kelgan. Masalan, turli davrlarda qurilgan masjid, madrasa va chillaxonadan iborat bo'lgan Shohi Zinda majmuasi Samarqandda uzoq vaqtdan beri mavjud

² (Xoqoni said) ulug'vor otasi, ya'ni nomdor sohibqiron (Amir Temur)ning (qabrini) ziyorat qilib, so'ng boshqa tabarruk qabrlar (ziyosatiga) kirishdi va u diyoru shaharlar ulug'larining ruhlaridan madad tiladi. Samarqand aholisi qaytadan baxtsizliklar changiyu hodisalar mpanjasidan xalos topib, tabrik shartlarini bajo keltirdilar. Qarang: Abdurazzoq Samarqandiy. Matlai sa'dayn va majmai bahrayn / Fors tilidan tarjima, so'zboshi va izohlar muallifi: A. O'rinboyev, tarix fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi fan arbobi. – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – B. 187.

bo'lgan, an'anaviy ziyoratgoh va qabristonning yaxshi misolidir. Muhammad alayhissalomning amakivachchalari bo'lgan sahoba Qusam ibn Abbosning (vaf. 677) maqbarasi joylashgan ansambl qurilishi XI asrga borib taqaladi va ushbu maqbara Samarqand qabristonidagi qadimiy an'anaga asoslanib, yer yuzidagi eng sharaflı ziyoratgohga aylangan. Temuriylar davrida sahoba maqbarasiga yaqin joylarda o'z maqbaralarini bunyod etganlar.

Germaniyalik islomshunos olim, professor Klaus Peter Hasening bergan ma'lumotiga ko'ra Amir Temur va uning vorislari uchun qurilgan maqbaralar, o'zlarining ulug'lar va tasavvuf vakillari qabrlariga bo'lgan "aloqasi" tufayli ziyoratgoh sifatida qaraladi [20:220]. Bu yerda Temuriylar maqbaralari va avliyo qabrlarining o'rtasidagi "aloqa" deganda, bu maqbaralarning avliyo qabrlariga bo'lgan ma'naviy, diniy yoki ruhiy bog'liqligini tushunish mumkin. Ya'ni, Temuriylarning maqbaralari (ularning o'zlarining va oilalari a'zolarining qabrlari) avliyo qabrlariga yaqin joylashgan yoki ularni muqaddas sanalgan joylar bilan bog'lagan. Bu bog'lanish shundan iboratki, hukmdorlar maqbaralari avliyo yoki diniy shaxslarning qabrlari bilan birgalikda qurilgan, yoki ularning qabrlariga hurmat ko'rsatish maqsadida qilingan. Shu tariqa, maqbaralar faqat hukmdorlarning qabrlari bo'lib qolmaydi, balki ular diniy va ruhiy maqsadlarda ziyorat qilinadigan muqaddas joylarga aylangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmad ibn Mahmud Buxoriy (Muin al-fuqaro). Tarixi Mullozoda dar zikri mazoroti Buxoro (Buxoro mozorlari haqida Mullozodaning tarix kitobi) / Fors tilidan tarjima, muqaddima, tadqiq, izohlar, ilovalar muallifi va nashrga tayyorlovchi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori K.Rahimov. – Toshkent: Fan, 2019. – B. 216.
2. Ahmad ibn Husayn ibn Ali Kātib, Tarikh-i Jadid-i Yazd, ed. I. Afshar Tehran: Intisharāt-i Ibn Sīnā, 1345/1966, 158.
3. Fazl Allah ibn Ruzbihan Khunji-Isfahani, Mihman'Namah-i Bukhara: Tarakh-i Pādishāhī-i Muḥammad Shaybānī, ed. M. Sūtūdāh (Tehran: Bungāh-i Tajumah va Nashr-i Kitāb, 1976), 333-4.
4. Josef W. Meri, The Cult of Saints among Muslims and Jews in Medieval Syria (Oxford, New York: Oxford University Press, 2002); 285.; O. Grabar, "The Earliest Islamic Commemorative Structures, Notes and Documents," *Ars Orientalis*, Vol. 6 (1966), 12.
5. Jean-Paul Roux. Tamerlan. – Paris: Fayard, 1991. – P. 386.
6. Muslihiddin Xo'jandiy - XIII asrda yashagan shayx va olim. Maqbarasi Xo'jand shahrida joylashgan. Uning qabri xalq va hukm- dorlar tomonidan juda qadrlangan. Muhammadhakimxon To'ra. Muntahab at-tavorix / Fors-tojik tilidan tarjima, muqaddima, ko'rsatkichlar va izohlar muallifi: Sh. Vohidov. – Toshkent.: Yangi asr avlodi, 2010. – B. 48.
7. Marlene Laruelle. New voices from Uzbekistan. – The George Washington University. 2019. – P.31.
8. Mū'in al-Fuqarā', Tārīkh-i Mullāzāda, 12.
9. Orziyev M.Z, Latipov J.L. Mo'g'illar istilosi va Temuriylar davrida dinlararo munosabat. – Buxoro: Durdona nashriyoti, 2018. – B. 52.
10. Maria Subtelny, "The Poetic Circle at the Court of the Timurid Sultan Husain Baiqara and its Political Significance" (Ph.D. diss., Harvard University, 1979), 149.
11. Nasrullayev N. Ubaydulloh ibn Mas'ud sadrush-sharia al-Buxoriy yozma merosining islom fiqhida tutgan o'rni / monografiya. – Toshkent: Nurafshon business, 2024. – B. 319.
12. Rui Gonsales de Klavixo. Samarqanddagi Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406 yillar) / ruschadan O. Tog'ayev tarjimasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010. – B. 216.
13. McChesney R.D. Waqf in Central Asia: Four Hundred years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889 (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1991).
14. Jo'rayeva S. Surxondaryo viloyati ziyoratgohlari tarixi / monografiya. – Toshkent: O'zkitob savdo nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2021. – B. 224.
15. Salikuddin, Rubina Kauser. 2018. Sufis, Saints, and Shrine: Piety in the Timurid Period, 1370-1507. Doctoral dissertation, Harvard University, Graduate School of Arts & Sciences, 55.
16. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – B.154.
17. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2022. – B.149.
18. Cherevanskiy V. Amir Temur / tarjimonlar: X.Do'stmuhammad, A.Karim. – Toshkent: Yozuvchi, 1993. – B. 239
19. Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanova. Sharafnomayi shohiy / Fors tilidan tarjima muallifi: S.Mirzayev, ilmiy muharrir, nashrga tayyorlovchi, so'z boshi va izohlar muallifi: akademik B.Ahmedov– Toshkent: Sharq, 1999. – B. 409.
20. Claus Peter Haase. Shrines of Saints and Dynastic Mausolea: Towards a Typology of Funerary Architecture in the Timurid Period // *Cahiers d'Asiye cyentrale*. 3/4 | 1997 L'héritage timouride: Iran – Asiye cyentrale – Inde, XVe- XVIIIe siècles.